

Матеріали наукової конференції, присвяченої 400-річчю з дня народження Богдана Хмельницького. Біла Церква. 13–14 квітня 1995 року. – Біла Церква, 1995. – С. 48–51.

13. Полищук А. Белоцерковский краеведческий музей и его фонды /А.Полищук// Белая Церковь, 1977. – С.43.

14. Семида Т.М. Формування козацької колекції Білоцерківського краєзнавчого музею /Т.М. Семида// Вивчення історичної та культурної спадщини Правобережної України: проблеми і перспективи: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 80-річчю Білоцерків. краєзн. музею та 190-й річниці з дня народження Т.Г. Шевченка (Біла Церква, 21 травня 2004 р.). – Біла Церква, 2005. – С.71 – 76.

15. Семінченко Р., Ярмола О. Культурні речі з фондів Білоцерківського музею (перша пол. 1941 р.) /Р.Семінченко, О.Ярмола// П'яті краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева. – Біла Церква, 2000.– С. 44–48.

16. Стародуб О.В. С.Л.Дроздов – фундатор Білоцерківського краєзнавчого музею / О.В.Стародуб С.Л.Дроздов // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю Білоцерківського державного краєзнавчого музею (25–27 травня 1994 р.). – Біла Церква, 1994. – С. 23–25.

17. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків /Д.І.Яворницький // Відп. ред. П.С. Сохань. - К.: Наукова думка, 1990. - Т.1. – С. 592.

Мирослав Жуковський (Нікополь), заступник директора
з наукової роботи Нікопольського краєзнавчого музею

Ікона-ставротека йїська Запорозького Низового 1747 року – національна реліквія українського народу та його держави

Нікопольський регіон є краєм, де знаходилися п'ять із семи Запорозьких Січей – Томаківська (сер. XVI ст. – 1593 р.), Базавлуцька (1594–1638 рр.), Микитинська (1639–1652 рр.), Чортомлицька (1652–1709 рр., 1728–1730 рр.), Нова (1734–1775 рр.).

Запорозькі Січі були воєнно-політичними центрами Християнської козацької республіки, створеної українським народом у часи боротьби проти іноземних гнобителів і були продовжувачами традицій державотворення в Україні.

Особливе місце в житті запорозького козацтва посідала православна церква, що була важливим об'єднуючим фактором у його діяльності. Її головний осередок – Січова Святої Покрови Божої Матері церква, знаходилась під особливою опікою як кошової старшини, так і всього Війська Запорозького, що вкладали значні кошти на її будівництво та інших козацьких храмів на землях Запорожжя, на внутрішнє оздоблення і придбання культового начиння. Для козаків, що постійно піддавалися небезпеці та загибелі у бою, перебування у православному храмі та молитви очищало їх душі, підтримувало в них військовий дух та готовність вмерти за волю та рідну землю.

Військо Запорозьке Низове мало церковну ставропігію (автономію) і знаходилось під зверхністю Вселенського Константинопольського патріарха і рішення свого Коша ставило вище влади Київського митрополита, Межигірського архімандрита та власних церков начальника. Однією з найбільш визначних предметів культового начиння Січової Святої

Покрови Божої Матері була ікона-ставроотека Війська Запо-розького Низового, що створена у 1747 р. і збереглася до нашого часу, переживши за два з половиною століття не одну війну та соціальні катаклізми¹.

Першу публікацію про ікону-ставроотеку здійснив у 1867 р. протоіерей Нікополь-ської Свято-Покровської церкви Іоан Карелін. Ікона-ставроотека є сховищем Хреста. Її основою є срібна масивна овальна пластина – тяблиця, в центрі якої вмонтований різьблений кипарисовий хрест. І хрест, і тяблиця двобічні, розраховані на огляд довкруги². Ікона розташована у дерев'яному різьбленому позолоченому кіюті, що має форму портретної рами з внутрішнім овальним вирізом, подвійним та двобічним. Загальний розмір по кіюту 68,5 x 55,5 см.

Ікона є вкладною і датована 1747 р., про що свідчить різьблений напис кириличним шрифтом по периметру із зворотної сторони: «Сия тяблиця до Храму Покрови прчия БЦИ сооружена коштом всего войска Запорозкого а

Ікона-ставроотека (лицьова сторона)

старанием ктитора Павла за Атамана Кошового Павла Козилецкого 1747 году мця октобрия 2: дня». До неї додатково розташований пунктирний різьблений напис XIX ст. іншим шрифтом «Весу во всей 8 ф: 16 золот»³.

Кипарисовий Хрест складений з барельєфним різьбленням розміром 19 x 12 см. Частини хреста склеєні. На лицьовій стороні розп'яття Господне із зряддями катувань. На перехрестях у медальйонах з крученої виноградної лозини з гронами – сюжети про Христові страсті – моління про чашу, несення Хреста, чаша Господня з Божою Матір'ю та Іоанном. У деяких

медальйонах різьблені написи за сюжетом. На зворотній стороні зображення Богородиці з Богонемовлям у лівій руці, в медальйонах – Богородичні свята – Благовіщення, Різдво Богородиці, Введення до Храму, Різдво Христово також з різьбленими написами⁴.

Вкладний Хрест 1747 р. є видатним твором українського бароко. Ймовірно, його автором є київський майстер. У Хреста зберігається свята частка Хреста, на якому був розп'ятий Христос. Про це свідчить напис: «У сем кресте животворящее древо». У ногах розп'яття на Хресті є вузький пенал, що був можливо закритий у старовину, із слідами смолистої речовини.

Тяблиця являє собою овальну срібну двохсторонню пластину, у центрі якої є виріз під хрест. По обох сторонах різьблені зображення святих. Частини гравійованих малюнків визолочені. Різьблення є площинно-лінійним, графічного характеру і наближено до книжкової графіки, але занадто спрощене та схематичне. Написи та малюнки зроблені в одному стилі, ймовірно, одним майстром.

На лицьовій стороні – зображення над Хрестом Святого Духа у вигляді голуба та віяло променів, що розходяться із хмар. У підніжжя Хреста ліворуч Марія та Марія Магдалина, праворуч-Святий Іоан Богослов., внизу янгол, що сидить на Гробі Господнім. По обидві сторони від Хреста – хмарні Херувими по чотири з кожного боку. Всі зображення подані титулованими різьбленими іменами написами.

На зворотній стороні у тому ж порядку: зверху у хмарному сегменті – Бог-Отець; нижче ліворуч – цар Костянтин і його мати Єлена; праворуч – Святий Макарій, під Хрестом – Святий архістратиг Михаїл і зображення трьох хмарних херувимів з кожного боку ліворуч та праворуч від Хреста.

Хрест з лицьової сторони іконної пластини має срібну позолочену оправу. На ній є московське міське тавро 1858-1880рр. з йменником невідомого майстра «ПА». Оправа по периметру прикрашена зеленими, червоними та безбарвними 74 стразами.

Ікона-ставдотека (зворотня сторона)

В центрі перехрестя є припаяними променеві кутові накладки із срібла по 9 променів у кожній. На променях в гніздах розташовані бірюзові і безбарвні стразові вставки. Всього у кожній накладці – променевому пучку 48 бірюзових та 36 безбарвних прозорих вставок.

Кіот – рама прямокутної портретної форми, подвійна, на петлях, зачинається на засув. Виріз є овальної форми під розмір тяблиці у кожному полотні. Полотна овалів складові, з криволінійного набору з зазорами на стиках. З обох сторін кіот прикрашений горошчатим рельєфним штапиком, як по овалу, так і по периметру. Горіць пофарбований під лак. Конструкція кіота у давнину уявляла застосування подвійний пакет з дерева, ймовірно з липи⁵.

За переказом І. Кареліна, кипарисовий хрест був принесений до Коша Війська Запорозького Низового з Іерусалима під час перебування під протекторатом Туреччини та Криму у 1710–1733 роках. Ймовірно, що

делегатія запорожців відвідала вищезгадане місто і вклонилась Гробу Господньому та отримала від Ієрусалимського православного патріарха святу частку дерева Хреста Животворного.

Після знищення Російською імперією Війська Запорозького Низового його Січова Свято-Покровська церква була пограбована російськими військами. Та багато цінного культового начиння залишилося. У березні 1783 р. за розпорядженням Новоросійського губернатора генерал-майора М.Д. Язикова в Нікопольську Свято-Покровську церкву було передано багато церковних книг та речей, у тому числі і ікона-ставротека, з колишньої Січової церкви. Це було пов'язано з тим, що м. Покровськ (так була перейменована Січ) втратив свій міський статус. Ікону-ставротеку оглянув під час своїх мандрів по Запорозжю Д.І. Яворницький, який відзначив, що вона була розташована у середній частині Храму, у кутку стіни, що відокремлювала передню частину від середньої по лівій стороні⁶.

У 1926 р. ікона-ставротека була передана із церкви до Нікопольського народного музею витончених мистецтв. І з того часу, і донині вона знаходиться у складі Державного Музейного Фонду України, як національна реліквія українського народу та його держави, що засвідчили експертні оцінки фахівців Дніпропетровська та Києва. Аналогів ікони-ставротеки до цього часу не виявлено, що дає підставу вважати її унікальною пам'яткою козацької доби, яка відображає духовно-культурну концепцію світобачення запорожців.

У 1998 р. ікона-ставротека була передана до Дніпропетровського державного історичного музею імені Д.І. Яворницького для вивчення та реставрації.

У 2000 р. реставратори музею Коваленко Д.А., Передерій С.П. Шамрай Г.Ф. вивчили її фізико-механічні та історико-матеріальні дані для складання рекомендацій із реставрації та збереження.

У 2002-2003 роках на кошти, зібрані прихожанами Нікопольської Спасо-Преображенської церкви та козацького товариства Нікопольського району «Військо Запорозьке Низове Українського козацтва», ікона-ставротека була відреставрована.

В день Покрови та Українського козацтва 14 жовтня 2005 р. оновлена Ікона-ставротека була урочисто представлена відвідувачам у Нікопольському державному краєзнавчому музеї. У листопаді 2005 р. міні-виставка «Ікона-ставротека» на першому Всеукраїнському музейному фестивалі у м. Дніпропетровськ отримала спеціальний приз Міжнародного фонду «Україна-3000» - унікальну наукову збірку «Україна – козацька держава».

Література

1. Жуковський М.П. Ікона-ставротека Війська Запорозького Низового 1747 року – національна реліквія українського народу та його держави // Проспект міні-виставки ікони-ставротеки з Нікопольського краєзнавчого музею на виставці «Шедеври сакрального мистецтва України XVI–XVIII ст.» у Національному

культурно-мистецькому та музейному комплексі «Мистецький арсенал» . - Вид. 2-ге, допов. – Нікополь, 2010 . – С. 2.

2. Карелин И. Материалы для истории Запорожья: Никополь // Записки Одесского общества истории и древностей . – Одесса, 1867. – Т. 6. – С. 536.

3. Так само.

4. Коваленко Д.А., Передерий С.П., Шамрай Г.Ф. Акт обследования иконы-ставротеки Никопольского Гос. краеведческого музея от 15 нояб. 2000 г. – С. 1-2.

5. Так само. – С. 2-3.

6. Еварницький Д.І. (Яворницький Д.І.) Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу : Ч. I; Ч. II. – К: Веселка, 1995. - 447 с.: іл., С. 280-282.

Яніна Діденко (Чигирин), учений секретар
Національного історико-культурного заповідника "Чигирин"
Надія Кукса (Чигирин), старший науковий співробітник
відділу "Суботівський історичний музей" Національного
історико-культурного заповідника "Чигирин"

Родовий масток Хмельницьких - Суботів в "Мандрівках історично-археологічних по Україні" Ф. Равіта-Гавронського

Суботів та його багата історія завжди привертала до себе увагу істориків, письменників, поетів та художників. Захоплюючись його минулим, вони приїздили до нього. Знаходячись під враженням від побаченого, залишали описи своїх подорожей, створювали поетичні, прозові та малярські твори.

В різний час протягом XIX – початку XX ст. Суботів відвідували Т.Шевченко, П.Куліш, М.Костомаров, П.Чубинський, Д.Дорошенко та інші.

Серед небайдужих до історії Суботова був і польський історик та письменник Францішек Равіта-Гавронський*. Він цікавився польсько-українськими відносинами у XVII–XVIII ст., що і стало причиною його подорожі по історичних місцях, пов'язаних із козацтвом: "Через те, що для праці моєї про козацчину бажано познайомитися з топографією місцевостей історичних з часів воєн козацьких, вирішив відвідати одну за одною ті принаймні, яких до цього часу не знав..." [6, 55]. Її опис був вміщений у щомісячному додатку до "Газети Львовської" № 29 за 1901 р. - "Путівнику науковому та літературному" під назвою "Мандрівки історично-археологічні по Україні".

Під час подорожі автор відвідав декілька населених пунктів Чигиринщини: Чигирин, Боровицю та Суботів.

Окремий розділ "Мандрівок..." Ф.Равіта-Гавронський присвятив Суботову. Історик подорожував звивистою дорогою, що проходила попід Замковою горою в Чигирині. Свого часу нею до Суботова подорожував і Тарас Шевченко. Відомий його малюнок "Чигирин з Суботівського шляху" (1845 р.). Через деякий час мандрівники виїхали на прямий шлях або, як